

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ ИНСТИТУТИ

**«ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА СУВ ХЎЖАЛИГИНИ САМАРАЛИ
БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ»
мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани**

МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

(2017 йил 11-12 апрель)

Тошкент - 2017

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА МЕЛИОРАЦИЯ ИНСТИТУТИ

**«ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА СУВ ХЎЖАЛИГИНИ САМАРАЛИ
БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ»
мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани**

**международной научно-практической конференции на тему:
«ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО
УПРАВЛЕНИЯ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

**International Scientific and Practical Conference on «The Problems and
Perspectives of Effective Management of Water Economy in conditions of
Globalization»**

МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

(1-қисм)

МУНДАРИЖА

1-ШЎЪБА. Сув хўжалигини инновацион ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш истиқболлари ва тармоқни самарали бошқариш стратегияси

№	Муаллиф (лар)	Мақола мавзуси	бет
1.	Зиганшина Д.Р. (НИЦ МКВК)	Трансграничные воды и международное право: последние достижения и тенденции	
2.	Сорокин А.Г., Сорокин Д.А., Эргашев И. (НИЦ МКВК)	Подходы к созданию стратегии эффективного управления водными ресурсами бассейнов рек Центральной Азии	
3.	Хамидов М., Ишчанов Ж., Исаев С. (ТИИМ), Шерматов Е. (НИИВП при ТИИМ)	Влияние содержания анионов и катионов в почве на урожайность куста хлопчатника	17
4.	Isaev S., Ishchanov J., Axmedjanova G., Tadjiev S. (ТИИМ)	The Use of Water Management Techniques in Maximizing Agricultural Harvests	20
5.	Муродов Р.А., Хожиев А. (ТИМИ)	Сув танқислиги шароитида шўр ювиш меъёрларини оптималлаштириш	23
6.	Рашидов Ж.Х., Холиёров У.Э. (ТИМИ)	Сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий - иқтисодий механизмлари	26
7.	Маматалиев А.Б. (ТИМИ)	Такрорий экинларни суғоришни такомиллаштириш	28
8.	Самиев Л.Н., Жаникулова Б.З. (ТИМИ)	Дарё чўкиндилари таркибидаги минераллар таҳлили	31
9.	Маматалиев А.Б. (ТИМИ)	Ўзани суғориш тартиби	34
10.	Ҳайитова М.С. (ТИМИ)	Ерларнинг шўрланишига қарши кураш	37
11.	Рашидов Ж.Х., Дурманов А.Ш., Холиёров У.Э. (ТИМИ)	Сув хўжалиги ташкилотларида раҳбар ходимларнинг бошқарув самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий тадбирлари	40
12.	Холматов Э., Раззоқов Р. (ТИМИ)	Ўзбекистонда суғориладиган ерлар мелиоратив ҳолатини баҳолаш ва бажарилган ишлар борасида муносабат	43
13.	Ziyadov Sh., Imilov Sh. (ТИМИ)	Suv resurslaridan oqilona foydalanish va sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash – ustuvor vazifalardan biridir	47
14.	Хужакулов Р. (КарИЭИ)	Прогнозирование водопотребления хлопчатника для условий юга Республики Узбекистан	50
15.	Султонов А.О., Мансурова Ш.П. (ЖизПИ)	Суғориш тизимларини бошқаришнинг оптималлаштириш масалалари	55
16.	Солижонов С.Э. (АндҚХИ)	Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш долзарб муаммо	57
17.	Karimov E.Q. (ТИМИ Вухоро филиали)	Vuxoro viloyatida yearning meliorate holati va uni yaxshilash chora-tadbirlari	60
18.	Имомназаров О.Б. (НамМПИ)	Мелиоратив режимни мақбуллаштириш ҳақида	62
19.	Аминов Б. (ТИМИ), Солижонов С.Э. (АндҚХИ)	Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш масалалари	66

	(ТИМИ)		
5.	Musayev S. (USA), Musaev I. (ТИМ), Musaeva G. (AndIA)	Climate change impact on agriculture in Central Asia	116
6.	Рашидов Ж.Х. (ТИМИ)	Қишлоқ хўжалигида сувни тежовчи технологияларни жорий этиш муаммолари ва ечимлари	120
7.	Roy Browne (UK), Durmanov A., Khadjimuratov B., Khamidov S. (ТИМ)	The impact of trans-boundary water flows to social-economic and ecological balance in Central Asia	124
8.	Хидиров С.К. (ТИМИ)	Кенгаювчи ўзанларда рўй бераётган гидравлик сакрашда энергиянинг йўқолиши	127
9.	Ходжимухамедова Ш.И., Нурматова М.Б. (ТИИМ)	Орошение: от проекта до действительности	130
10.	Зухридинова К.К. (ТИИМ)	Внедрение системы оплаты за превышение лимита водопотребления	131
11.	Жуманов А. (ТИМИ), Ғузорова Г. (М.Улуғбек транспорт КХК)	Тоғ ва тоғ олди минтақалар боғдорчилик ва узумчиликни суғориш	134
12.	Рахимов Қ.Т., Абдураимова Д. (ТИМИ)	Струяли аппарат сўрувчи кувурининг гидравлик ишқаланиш коэффициентини аниқлаш	139
13.	Лапасов Х.О. (ТИМИ)	Ўтлоқи бўз тупроқлар шароитида ғўзанинг Пахтакор-1 навининг суғориш усуллари пахта ҳосилдорлигига таъсири	141
14.	Уразбаев И.К., Зухридинова К.К., Расулев Т.Ш. (ТИИМ)	Взгляд на капельное орошение в Узбекистане и перспективы его развития	144
15.	Абдувалиева Ф.Т. (Ферганский филиал ТМА)	Обеззараживание воды в военно-полевых условиях	147
16.	Дустназарова С.А., Азизов Ш.Н. (ТИМИ)	Сув тежамкор технологиялар ва уларнинг самараси	148
17.	Madraximov M.M., Abdulhayev Z.E. (FarPI)	Farg'ona shahrida yer osti sizot suvlarini ko'tarilish muammolari va yechimlari	152
18.	Щербакова Н.А. (ФГБНУ, Россия), Акбарходжаева З.З. (ТГЭУ)	Воздействие трансграничных водных потоков на региональный соционально-экономический и экологический баланс	155
19.	Шодмонкулов К.М. (ТДАУ)	Фермер хўжаликларида сувдан самарали фойдаланиш ва сув тежовчи суғориш технологияларини жорий этиш афзалликлари	158
20.	Турдимуродова З.З. (ТерДУ)	Оҳангарон сув омборини лойқа босиш муддатини аниқлаш	161
21.	Жўраев А.К. (ТИМИ, Бухоро филиали), Юлчиев Д.Г. (ТИМИ)	Ғаллани сув тежамкор суғориш техноло-гияси - гидрогель кристалидан фойдаланиб суғоришнинг самарадорлигини ошириш	164
22.	Рахмонов С.И., Абдурахимов Х.А. (ТИИМ)	Анализ динамики загрязнения вод бассейнов рек Амударья и Сырдарья	167

- фермер хўжаликларида сув ресурсларини бошқариш имконини берувчи дастурларини яратиш ва амалга ошириш.

Адабиётлар рўйхати

1. Б.Ҳолиқов, Б.Ниёзалиев, Ф.Хасанова, С.Исаев. Кузги-қишки агротехник тадбирларни ўтказиш бўйича тавсиялар. www.agro.uz

2. М.Ҳамидов, Х.Шукрллаев, А.Маматалиев. Қишлоқ хўжалик гидротехник мелиорацияси. “Шарқ” 2009 й.

СУВ ХЎЖАЛИГИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ - ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

Рашидов Ж.Х., Холиёров У.Э. (ТИМИ)

Аннотация

В данной статье разработаны выводы и предложения по усовершенствованию социально-экономических механизмов инновационного развития водного хозяйства.

Annotation

The conclusions and proposals for social – economic mechanisms’ improvement of innovative development of water economy have been worked out in this article.

Ҳозирги вақтда жаҳонда мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръати ва барқарорлиги, фан, маданият, таълим ва бошқа соҳалар салоҳиятининг юксалаётгани бевосита юқори технологияларнинг иқтисодиёт тармоқларига қай даражада татбиқ этилганлиги билан ўлчанмоқда. Глобаллашув жараёни кечаётган, ижтимоий - иқтисодий ўзгаришлар юқори суръатларда юз бераётган ҳозирги шароитда мамлакатимиз сув хўжалигини инновацион ривожлантириш ва стратегик муҳим бўлган ушбу тармоқни сифат жиҳатидан замон талабларига жавоб берадиган юқори поғоналарга кўтаришни тақозо этади. Айниқса, бу тармоқда техник ва технологик базани мустақамлаш, самарали инновация лойиҳаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш натижасида уни сифат жиҳатидан юқори даражага кўтариш имкониятини яратмоқда. Таъкидлаш жоизки, иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида инновацион фаолиятнинг мазмуни жиҳатидан кескин фарқ қилмайди. Бироқ соҳалардаги инновацион ривожланишнинг тавсифи ва йўналишларида сезиларли даражада фарқ бўлиши мумкин. Жумладан, сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари, сув хўжалиги мажмуаси, унинг таркибига кирувчи корхона ва ташкилотларнинг хусусиятларидан келиб чиқади. Шунингдек, инновацион жараёнлар ҳам сув хўжалигида ўзига хос хусусиятга эга. Бу жараёнлар ўз навбатида, иқтисодий ва табиий-биологик жараёнлар таъсирида кечиши билан тавсифланади.

Ўзига хос ва чекланган ташкилий - иқтисодий ҳамда техник имкониятларга эга бўлган тармоқ сифатида сув хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаган ҳолда инновацион фаолиятни ривожлантирмасдан самарали фаолият олиб бора олмайди. Шу муносабат билан сув хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг асосий йўналиши, ташкилий-иқтисодий механизмларини ва шу билан бирга ўзига хос давлат томонидан амалга ошириладиган тадбирлар тизимини янада кенгайтиришни талаб этади.

Сув хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришнинг муҳим шакллари билан бири инновациялар бозорига илмий - техник маҳсулотларни киритишни, ахборот-маслаҳат таъминотини, лойиҳалар экспертизасини, таклифлар ва буюртмаларни, тажриба, ишлаб чиқариш базаларини тараққий эттиришни кўзда тутадиган инновацион инфратузилмани ривожлантириш ҳисобланади.

Сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари – соҳада илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларини ташкил этиш ва ривожлантиришда ўзаро боғлиқ шакл ва йўллар тизимидир. Унинг мақсади сув хўжалигини илмий - техник жиҳатдан ривожлантириш ва инновацион жараёнларнинг барча босқичларида (ташкил этиш, тарқатиш, инновацияларни жорий этиш ва

ўзлаштириш) соҳанинг ижтимоий - иқтисодий ва инновацион ривожланиш даражасини кўтариш учун бу жабҳа иштирокчиларининг ўзаро ҳамкорлиги асосида давлат томонидан қўллаб - қувватлаш ҳисобланади.

Сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш, бу борадаги мавжуд муаммоларга ечим топиш, мамлакатимиз сув хўжалигида янги технологияларини қўллашни янада жадаллаштириш имконини беради.

Бизнинг фикримизча, сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг ташкилий механизмларини такомиллаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- сув хўжалигини инновацион ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш. Ушбу дастур 2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни янада такомиллаштириш бўйича Давлат дастури сингари маълум йилларга мўлжалланган, сув хўжалигида комплекс тадбирларни амалга оширишни, жумладан соҳада кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш малакасини ошириш, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш ва ривожлантириш, модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш масалаларини қамраб олиши керак;

- информацион қўллаб-қувватлаш. Сув хўжалиги ташкилотларини турли ахборотлар билан таъминлаш ва янгиликлардан мунтазам хабардор қилиб боришни ташкил этиш. Бунинг учун ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари ҳузурида “Ахборотлар тўплаш ва янгиликларни излаш”ни амалга оширувчи бўлимларни ташкил этиш;

- фан-таълим – ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантириш, яъни илмий тадқиқот марказлари ва институтлари, олий таълим муассасалари ҳамда сув хўжалиги ташкилотлари ўртасидаги ўзаро инновацион ҳамкорлик алоқаларни мустаҳкамлаш ва янада ривожлантириш. Бунинг учун сув хўжалиги ташкилотлари ўзларининг муаммолар банкни шакллантириб бориши ва буни ҳар йили Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигига тақдим қилиб боришлари лозим. Ушбу муаммолар юзасидан илмий тадқиқот институтлари ва олий таълим муассасалари билан хўжалик шартномалари тузиш;

- сув хўжалигида инновацион инфратузилмани ривожлантириш. Фундаментал ва амалий тадқиқотлар, лойиҳавий, тажриба-конструкторлик ва технологик ишланмаларни, лойиҳаларни бевосита амалга оширувчи ёки уларга хизмат кўрсатувчи, шунингдек илмий-техник фаолиятга молиявий, маркетинг, ахборот-маслаҳат, ҳуқуқий ва бошқа хизматларни кўрсатувчи тузилмаларни ташкил этиш.

Сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг иқтисодий механизмнинг таъсири инновацион фаолиятни ташкил этиш ва рағбатлантириш шакл ва йўллари аниқлаш имконини беради. Сув хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- божхона орқали рағбатлантириш. Сув хўжалиги ташкилотларини моддий-техника базасини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш мақсадида хорижий мамлакатлардан келтириладиган турли техника воситалари, инновацион технологиялар учун божхона тўловларидан озод қилиш;

- кредитлаш механизми. Сув хўжалиги ташкилотларини модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш учун имтиёзли кредитлар бериш;

- суғурталаш механизми. Суғурталаш инновацион ривожлантиришнинг муҳим омили ва турли хил хавф-хатарлардан ишончли ҳимоя қилиш механизмидир. Сув хўжалигини инновацион ривожлантириш учун киритилган инвестицияларни имтиёзли суғурталаш.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, сув хўжалигида инновацион ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларидан фойдаланиш ва улар амалиётга кенг татбиқ этилиши глобаллашув шароитида соҳани юқори даражага кўтариш имконини беради.

ТАКРОРИЙ ЭКИНЛАРНИ СУҒОРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг шўрланган суғориладиган ерларида жорий шўр ювишнинг мақбул муддатлари ва меъёрлари (1-жадвал давоми)

Тупрқнинг механик таркиби	Шўрланиш даражаси	Шўр ювиш муддатлари		Шўр ювиш меёрлари (минг м ³ /га)
		ҚҚР, Хоразм вилоятида	Қарши ва Шеробод чўлларида	
Енгил	Кучсиз	III-IV	III	3,0-3,5
Енгил	Ўрта	III	II - III	3,5-5,0
Енгил	Кучли	III	II - III	5,0-6,5
Ўрта	Кучсиз	III	III	4,0-5,0
Ўрта	Ўрта	II-III	II - III	5,0-6,5
Ўрта	Кучли	II-III	II - III	6,5-8,0
Оғир	Кучсиз	XI-I, меъёрнинг 2/3 қисми	XI-I, меъёрнинг 2/3 қисми	5,0-6,0
Оғир	Ўрта			6,0-7,5
Оғир	Кучли	III, меъёрнинг 1/3 қисми	III, меъёрнинг 1/3 қисми	7,5-9,0

Олиб борилган тадқиқотлар натажаларишуни кўрсатадики хулоса қилиб айтиш мумкинки шўр ювиш тадбирлари ўз вақтада олиб борилса ерларнинг мелиоратив ҳолатлари яхшиланади, бу эса ўз навбатида ўсимликларнинг унумдорлигига самарали таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хамидов М.Х., Шукурлаев Х.И., Маматалиев А.Б Қишлоқ хўжалиги гидротехника мелиорацияси – Тошкент 2009 йил
2. Ахмедов Х.А. Суғориш мелиорацияси – Тошкент: Ўқтувчи, 1977 йил.
3. Рахимбоев Ф.М., Шуқуриллаев Х.И. Қишлоқ хўжалигида зах қочириш мелиорацияси.- Тошкент: Мехнат, 1996-201 б,

СУВ ХЎЖАЛИГИ ТАШКИЛОТЛАРИДА РАҲБАР ХОДИМЛАРНИНГ БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАДБИРЛАРИ

Рашидов Ж.Х., Дурманов А.Ш., Холиёров У.Э. (ТИМИ)

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш ва девирсификациялаш барча соҳа ва тармоқлар сингари сув хўжалиги ташкилотлари раҳбарларига ҳам бир қатор вазифалар юклайди ва масъулиятини янада оширади. Шу боис сув хўжалиги ташкилотларида раҳбар ходимларнинг меҳнати кўйилган мақсадга эришишда жамоа аъзоларининг ҳаракатини мувофиқлаштириш, уларни қизиқтириш ва рағбатлантириш асосида ташкилот фаолиятининг самарадорлигини оширишга қаратилиши лозим. Бу эса сув хўжалиги ташкилотларининг тараққий этишида муҳим ўрин эгаллайди.

Маълумки, ҳар қандай фаолият тури бошқарув асосида барпо этилади, чунки муайян фаолиятни амалга оширишда кўзланган мақсадга эришиш, бажариладиган вазифаларни тақсимлаш, унинг ижросини назорат қилиш, шунингдек самарадорликка эришиш учун мазкур фаолиятда иштирок этувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш, рағбатлантириш чора-тадбирлари бошқарув жараёнида ташкил этилади ва мувофиқлаштирилади. Раҳбар ходимларнинг иш самарадорлиги кўп жиҳатдан бошқарув меҳнатини оқилона ташкил этишга боғлиқдир.

Раҳбар ходимларнинг бошқарув меҳнатини оқилона ташкил этиш ва бошқарув меҳнатининг унумдорлигини таъминлаш учун қуйидаги сифат ва сон кўрсаткичлари бўлган талабга амал қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Ахборотлар бошқарув ходимларнинг меҳнат предмети ва бошқарув қарорларини қабул қилишда фойдаланиладиган муҳим ресурс ҳисобланади. Шу боис ахборотлар тўла, аниқ ва ишончли бўлиши керак.

2. Ҳар бир бошқарув ходими ўз ваколати доирасида аниқ вазиятни барча хусусиятларини ҳисобга олган ва илмий ёндашув асосида, ҳаётий, самарали ва мўлжалдаги мақсадга тўла мос келадиган қарор қабул қилиши зарур.

3. Барча бошқарув ходимлари олдиндан тегишли муаммолар доирасида ахборотларни тўплаш, қайта ишлаш ва қарорни ишлаб чиқишга замин тайёрламоғи лозим. Қабул қилинган қарорларни ижрочига етказиш, қарорни бажарилишини назорат қилиш, камчиликлар аниқланса, уни ўз вақтида бартараф этиш чораларини кўрмоғи лозим.

4. Бошқарув аппарати ходимлари ишончли бўлмоғи лозим, яъни улар ўзларига берилган ҳуқуқдан фойдаланган ҳолда вазифа ва бурчларини ўз вақтида ва юқори савияда бажариш масъулиятини ўз зиммасига олиши керак.

5. Бошқарув аппарати иқтисодий нуқтаи назардан самарали бўлиши керак, яъни бошқаришда юқори натижаларга эришиш энг кам харажат сарфлаш ҳисобига амалга оширилмоғи зарур.

6. Бошқарув ходимлари меҳнатининг самарадорлигини ва юқори унумдорлигини сақлаб қолиш учун уларга барча иқтисодий, ҳуқуқий, техникавий ва санитар-гигиеник қоидаларига мос келадиган меҳнат шароитларини яратиш керак.

Раҳбар ходимларнинг бошқарув меҳнатини илмий ташкил этиш, бошқарув самарадорлиги оширишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Таъкидлаш ўринлики, бошқарув меҳнатини илмий ташкил этишда тизимли ёндашиш мақсадга мувофиқдир. Айнан ушбу тизим бошқарув қонуниятлари, тамойилларига мос илмий ёндашув усули бўлиб, мураккаб бошқарув жараёнини самарали олиб боришни таъминлайди.

Меҳнатни илмий ташкил этиш учун ҳар бир ташкилотда зарур тадбирлар ишлаб чиқилмоғи лозим. Ушбу тадбирлар қуйидаги бир неча босқичларда амалга оширилса юқори натижа беради:

Биринчи босқич - тайёргарлик ва ташкилий ишлар ҳисобланиб, қатор бажарилиши лозим бўлган ишлар мажмуини ўз ичига олади. Хусусан, бажариладиган вазифаларни аниқлаш, тадқиқот режасини ишлаб чиқиш; ижрочиларга йўлланма ва кўрсатмалар бериш; ижодий гуруҳни ташкил этиш; кузатув ва тадқиқот ишларини олиб бориш; эксперимент ишларини олиб бориш; илғор ташкилотлар тажрибасини ўрганиш; иш ҳажми, таркиби, қиймати ва муддатини аниқлаш ва бошқалар.

Иккинчи босқичда-меҳнатни ташкил этишнинг ҳозирги ҳолатини ўрганиш ва камчиликларини аниқлаш; тадқиқот материалларини қайта ишлаш ва таҳлил қилиш; меҳнатни ташкил этишнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаш; тадқиқот натижаларини муҳокама қилиш; тадбирни ишлаб чиқиш имкониятларини аниқлаш; олинган натижаларни жамоа йиғилишида муҳокама қилиш ишлари бажарилади.

Учинчи босқичда-тадбирни ишлаб чиқиш ёки лойиҳалаш; тадбирни муҳокама қилиш; тадбирнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаш; тадбирни расмийлаштириш, тадбирни ташкилот йиғилишида ёки жамоанинг умумий йиғилишида муҳокама қилиш ишлари бажарилади.

Тўртинчи босқичда-тадбирни жорий этиш ишлари бажарилади. Хусусан, топшириқни расмийлаштириш ва уни ижрочига етказиш; ижрочиларга йўлланма ва маслаҳатлар бериш; тадбирни жорий этишни ташкил этиш учун техник воситалар билан таъминлаш; тадбирнинг ҳақиқий иқтисодий самарадорлигини аниқлаш; тадбирни жорий этишни назорат қилиш.

Назорат тадбирни ишлаб чиқишдан жорий этишгача бўлган барча жараёнларни ўз ичига олади. Бунда назоратнинг доимийлиги, самарадорлиги, ошкоралигига эътибор бериш лозим бўлади. Чунки тадбирнинг натижавий кўрсаткичлари айнан назоратнинг қай даражада ташкил этилганлигига боғлиқ.

Юқорида келтирилган бошқарув меҳнатини илмий ташкил этиш тадбирларини амалга ошириш раҳбар ходимларнинг бошқарув фаолиятида ўзининг самарасини беради. Шу билан бир қаторда сув хўжалиги ташкилотларида раҳбар ходимларнинг бошқариш самарадорлигини ошириш учун қуйидаги тавсияларга амал қилиш ва тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- ҳар бир раҳбар янгиликларни жорий этишни қўллаб-қувватлаш ва ходимларга етарли шарт-шароитларни яратиб беришни ўз зиммасига олиши, меҳнатни ташкил этишнинг энг самарали усуллари қўллаш ва жамоа аъзолари ўртасида ижодий меҳнат муҳитини яратиши;

- бошқарув жараёни мураккаб бўлганлиги боис, вазиятга қараб бошқаришнинг иқтисодий, маъмурий ва ижтимоий психологик усулларидан фойдаланиш, эскирган ўз умрини яшаб бўлган самарасиз бошқарув усулларидан воз кечиш;

- ҳар бир ижрочига янги вазифаларни аниқ ва равшан, тушунарли қилиб тарифлаб бериш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш;

- ўз ходимларини шахсий хусусиятларини яхши билган ҳолда бошқарув жараёнида албатта уни ҳисобга олмоқ зарур. Шу билан бирга ҳар бир ходимнинг қобилиятини алоҳида баҳолаш, аниқроғи ўз соҳасининг эксперти деб муомила қилиш;

- мақсад ва вазифаларни шундай шакллантириш лозимки, токи улар мазкур ишларни бажаришда иштирок этадиган ходимларнинг шахсий манфатларига имкони борича кўпроқ мос келадиган бўлсин;

- ходимларнинг ўз шахсий фазилатларини ва билимларини тўла намоён этишлари учун барча имкониятларни яратиб беришга интилиш зарур;

- ходимларга шундай ишни топшириш лозимки, токи бу ишни бажариш ўша ходимлардан шахсий қониқиш ҳосил қилиш ҳиссини уйғотсин;

- ташаббускор ижрочиларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг меҳнат натижалари худди аввалгидек рағбатлантирилиши лозимлигига кафолат бериш;

- раҳбар ишни ташкил этиш ва бошқаришда жамоа фаолиятини ва уларнинг куч-ғайратини пировард натижага эришишга қаратмоғи зарур;

- ўз ходимларига янги вазифаларни ўз касб-хунарини ва маҳоратини синов усули деб билиши учун уларга ҳар томонлама ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлаш;

- ижодий фаоллик кўрсатадиган ходимларгина мансаб пиллапояси бўйича кўтарилиши, яъни юқори лавозимга эга бўлиши мумкин деб уларни ишонтириш;

- бошқаришда муаммоларни ижодий ҳал этишга ҳаракат қилиш, меҳнат ва моддий ресурслардан мумкин қадар самарали фойдаланиш усуллари қўллаш;

- меҳнатни ташкил этиш ва бошқаришда жамоа фаолиятини ва уларнинг куч-ғайратини пировард натижага эришишга қаратиш, вазифаларни ходимлар ўртасида оқилона тақсимлаш;

- вазифа ва топшириқларни аниқ, бажарувчиларга тушунарли ҳолда қўйиш ва зарур кўрсатмалар бериш;

- бой тажрибага эга бўлган, ғоялар бериб турадиган ва ечилиши лозим бўлган муоммони ўзига хос услубда ечиш тасаввурига эга бўлган мутахассислардан фойдаланиш;

- ходимларни бошқаришни тўғридан-тўғри тазйиқ ўтказиш ва мажбурлаш йўли билан эмас, балки ишонтириш ва рағбатлантириб бориш йўли билан амалга ошириш, бунинг учун вазифаларнинг аниқ доираларини белгилаб бериш ва уни бажаришнинг мақбул вариантларини бемалол қўллаш учун имкон бериш;

- ходимларнинг ўз ишидан қониқиш ҳосил қилиши учун шароит яратиш, унга кўпроқ эркинлик ва мустақиллик бериш, ихтисослашиши керак бўлган соҳани уларга белгилаб бериши ва қулай вазият келганда, ҳар сафар бу соҳани кенгайтириб бориш;

- ишни шундай ташкил этиш керакки, ижодий фаоллик кўрсатадиган кишилар тез-тез янги вазифаларни олиб турмайдиган бўлиши, ўйлаб кўриш учун уларга вақт етарли бўлиши, битта муаммо устидан ҳаддан ташқари кўп вақт сарфламасликни ҳам назоратга олиш;

- ижодий фаоллик кўрсатадиган ходимларга ташкилий жиҳатдан қулай шароит яратиб бериш ва уларни бошқаларга нисбатан мураккаб ишни бажарувчи ходимлар сифатида ҳар томонлама моддий ва маънавий рағбатлантириб бориш;

- ходимларга ҳаддан ташқари қаттиқ жазолар бермаслик, жазонинг қаттиқлиги бериладиган рағбатдан кўра аксарият ҳолатларда ортиқроқ бўлади. Таажубланарли ҳолат шундаки, баъзан йўл қўйилган ҳато учун бериладиган жазо ҳеч нарса қилмай бекор ўтиргани учун бериладиган жазога нисбатан ортиқроқ бўлади. Шу билан бирга инсон бир мартта қоқилса, ўзининг қобилятига ишончсизлик билан қарайдиган бўлиб қолади;

- қатъийлик билан тажавузкорлик ўртасидаги фарқни билиши ва унга мос равишда ўзини тутиши ва яъни назорат қилиш;

- ходимларнинг самарали меҳнатини рағбатлантиришда ижодий фаоллик мезонини асос қилиб олиш;

-яхши ишлайдиган ходимларини қўллаб-қувватлаш ва шахсан ташаккур билдириш, бунда гуруҳни ёки бўлимни қўшган ҳиссасини эмас, балки яхши меҳнат қилган ходимнинг қўшган ҳиссасини кўрсатиб ўтиш;

-ўзи бошқараётган ташкилотда ижодий муҳитни яратиш, аҳил жамоани шакллантириш мақсадида психолог, бошқарув бўйича тажрибали мутахассисларни таклиф қилиш ва уларни иштирокида ўқув машғулотларини ташкил этиб туриш зарур. Ўқув машғулотларида жамоа аъзоларининг қатнашиши уларнинг маънавий савиясини ошишига, ижодий қобилятининг ривожига ижобий таъсир этади.

Юқорида келтирилган тадбирларни амалга ошириш раҳбар ходимларнинг бошқарув самарадорлигини ошириш ҳамда юқори натижаларга эришишини тامينлайди.

УДК: 626.844

ЎЗБЕКИСТОНДА СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАР МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ ВА БАЖАРИЛГАН ИШЛАР БОРАСИДА МУНОСАБАТ

Холматов Э., Раззоқов Р. (ТИМИ)

Аннотация:

Мақолада мамлакатимизда мавжуд суғораладиган ерлар майдони, яйловлар, ҳайдаланадиган ерларнинг бугунги ҳолати, ўрмонлар майдони, фойдаланилмайдиган давлат заҳирасидаги ерлар майдони тўғрисида маълумотлар берилган. Шу билан бирга коллектор-дренаж, ёпиқ-ётиқ дренажларни тармоқлари ва ерлар мелиорациясини баҳолаш борасида фикрлар баён этилган.

Ер ресурсларидан самарали фойдаланиш кишилиқ жамияти тараққиётининг барча даврлари учун айнан долзарб аҳамиятдаги масалалардан бири бўлиб келган. Бу муносабатни ҳар томонлама чуқур ва илмий жиҳатдан тадқиқ этиш масаласини шу куннинг ҳаётий зарурияти сифатида баҳолаш мумкин. Ер моҳиятан инсон хўжалиқ фаолиятининг бошланғич манбааси ҳисобланади ҳамда қолган барча ресурслар ва муносабатларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳам айнан шу ресурсга асосланади. Инсон хўжалиқ фаолияти қирралари ва кўламининг тобора кенгайиб бораётганлиги, демографик вазият (нафақат аҳоли сонининг ўсиши, балки, унинг бошқа таркибий сифат кўрсаткичлари ўзгариши) чуқурлашуви, ресурслардан фойдаланиш даражаси ошиб бориши билан замин ҳосилдор қатламининг “зўриқиши” ер ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини, балки оқибатларини ҳам ўрганиш кераклигини кун тартибига қўймоқда.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СУВНИ ТЕЖОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

Рашидов Ж.Х. (ТИМИ)

Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодиётимиз таркибий жиҳатдан мураккаблашиб бораётган, барқарор суръатлар билан ривожланаётган бир пайтда, мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларнинг устувор вазифалардан бири иқтисодиётни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, иқтисодиётни барқарор ва ўзаро мутаносиб таркибий тузилмасини шакллантириб боришдан иборат.

Мамлакатимизда йилдан-йилга кузатилаётган сув тақчиллиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига салбий таъсир кўрсатиши билан бир қаторда, сув ресурсларини миқдорий жиҳатдан ҳажмини оширишнинг имконияти чекланганлиги боис, мавжуд сув ресурсларидан имкон қадар самарали фойдаланиш йўллари излаб топиш долзарб вазифалардан бири бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи субъектларнинг сув сарфини меъёрга келтириш ва бу мақсадга эришишда суғоришнинг янги технологияларини қўллаш заруриятини янада оширмоқда.

Юқоридаги ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий қилишни янада кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 19 апрелдаги “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1958 қарори ва ушбу қарорнинг ижросини таъминлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июлдаги “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинди. Шунингдек “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш” давлат дастури қабул қилинди.

Навоий вилояти бўйича томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикаси таҳлил қилганимизда, баъзи туманларда режа бажарилмаслик ҳолатини аниқладик (1-жадвал).

1-жадвал

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалигида томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикаси, га

№	Туманлар номи	2014 й.			2015 й.			2016 й.		
		Режа	Амалда	Бажарилиши, %	Режа	Амалда	Бажарилиши, %	Режа	Амалда	Бажарилиши, %
1	Кармана	50	50	100	-	-	-	-	-	-
2	Навбахор	62	47	75,8	-	-	-	-	-	-
3	Хатирчи	13	-	-	-	-	-	135	135	100
4	Қизилтепа	10	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Конимех	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Нурота	105	105	100	250	250	100	125	125	100
	Жами:	240	202	84	250	250	100	260	260	100

Республикаимизда “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш” Давлат дастури доирасида сувни тежовчи технологияларни жорий этиш ишлари амалга оширилиб келинмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда асосан қуйидаги сувни тежайдиган технологиялар қўлланилиб келинмоқда:

-томчилатиб суғориш тизимини қўллаган ҳолда суғориш;

- полиэтилен плёнка қопланган эгатлар бўйича, қаторлар орасига ишлов берган ҳолда суғориш;

- кўчма эгилувчан суғориш қувурлари, сифонлар ва шу кабилар билан суғориш.

Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, 2014 йилда вилоят бўйича 240 гектарга томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 202 гектар майдонга жорий этилди, режа 84 % га бажарилди. Жумладан Хатирчи ва Қизилтепа туманларида режа умуман бажарилмаган. Навбаҳор туманида режа 75,8 % га бажарилган. 2015 йилда вилоят бўйича 250 гектарга томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 250 гектар майдонга жорий этилди, режа 100 % га бажарилди. 2016 йилда эса вилоят бўйича 260 гектарга томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, режа 100 % га бажарилди.

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалигида кўчма эгилувчан қувурлар билан суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикасини таҳлил қилганимизда, баъзи туманларда режа бажарилмаслик ҳолатини аниқладик (2-жадвал).

2-жадвал

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалигида кўчма эгилувчан қувурлар билан суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикаси, га

№	Туманлар номи	2014 й.			2015 й.			2016 й.		
		Режа	Амалд	Бажари	Режа	Амалд	Бажари	Режа	Амалд	Бажари
		а	а	-лиши, %	а	а	-лиши, %	а	а	-лиши, %
1	Кармана	44	44	100	78	71	91	680	1085	159,5
2	Навбаҳор	57	-	-	80	92	115	920	1384	150,4
3	Хатирчи	78	18	23,1	99	99	100	1320	1251	94,7
4	Қизилтепа	63	34	53,9	76	72	94,7	1000	958	95,8
5	Конимех	8	3	33,3	-	-	-	80	122	152,5
6	Нурота	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Жами:	250	99	39,6	333	317	95,2	4000	4800	120

Жадвалдаги маълумотлардан маълум бўлдики, 2014 йилда вилоят бўйича 250 гектарга кўчма ва эгилувчан қувурлар орқали суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 99 гектар майдонга жорий этилди, режа 39,6 % га бажарилган. Айниқса, Навбаҳор туманида режа умуман бажарилмаган, Хатирчи тумани 23,1 % га, Конимех тумани 33,3 % га, Қизилтепа тумани 53,9 % га бажарилган. 2015 йилда вилояти бўйича 333 гектарга кўчма ва эгилувчан қувурлар орқали суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 317 гектар майдонга жорий этилди, режа 95,2 % га бажарилган. Режанинг бажалиши 2014 йилга нисбатан анча юқори. 2016 йилда вилояти бўйича 4000 гектарга кўчма ва эгилувчан қувурлар орқали суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 4800 гектар майдонга жорий этилди, режа 120 % га бажарилди (Дастлаб дастур бўйича 4000 гектар экин майдонига жорий этиш режалаштирилган бўлиб, сўнгра кўшимча 800 гектар кўшилди).

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалигида полиэтилен плёнка тўшаб суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикасини таҳлил қилганимизда, баъзи туманларда режа бажарилмаслик ҳолатини аниқладик (3-жадвал).

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалигида полиэтилен плёнка тўшаб суғориш технологиясини жорий этиш режасининг бажарилиши ва ўзгариш динамикаси, га

№	Туманлар номи	2014 й.			2015 й.			2016 й.		
		Режа	Амалда	Бажарилиши, %	Режа	Амалда	Бажарилиши, %	Режа	Амалда	Бажарилиши, %
1	Кармана	53	36	67,9	100	92	92	89	89	100
2	Навбахор	68	22	32,3	60	57	95	114	114	100
3	Хатирчи	93	30	32,2	132	121	91,6	155	155	100
4	Қизилтепа	76	26	34,2	101	96	95	126	126	100
5	Конимех	10	4	40	-	-	-	16	16	100
6	Нурота	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Жами:	300	118	39,3	393	366	93,1	500	500	100

Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўришиб турибдики, 2014 йилда вилоят бўйича 300 гектарга полиэтилен плёнка тўшаб суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 118 гектар майдонга жорий этилди, режа 39,3 % га бажарилди. Жумладан Хатирчи тумани 32,2 % га, Навбахор тумани 32,3 % га, Қизилтепа тумани 34,2 % га, Конимех тумани 40 % га бажарилган Шунингдек 2015 йилда вилоят бўйича 393 гектарга полиэтилен плёнка тўшаб суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 366 гектар майдонга жорий этилди, режа 93,1 % га бажарилди. 2016 йилда эса вилоят бўйича 500 гектарга полиэтилен плёнка тўшаб суғориш усулини жорий этиш режалаштирилган бўлиб, 500 гектар майдонга жорий этилди, режа 100 % га бажарилди. 2014-2015 йилларда режанинг бажарилмаслигининг сабаби, биринчидан, фермерларга сувни тежовчи технологияларни жорий этиш борасида тажриба, амалий кўникма ва маблағ етишмаганлиги бўлса, иккинчидан режанинг бажарилишини назорати олиб борилмаганлигидир.

Албатта, қабул қилинган меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида сувни тежовчи технологияларни жорий этиш ишлари кўламини янада кенгайтиришга жуда катта туртки бўлди. Лекин шунга қарамасдан, фермер хўжаликларида объектив ва субъектив сабабларга кўра сувни тежовчи технологияларни жорий этиш билан боғлиқ бир қатор муаммолар ҳам учраб турибди.

Навоий вилояти бўйича қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришда сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий этиш ҳолатини ўрганиш асосида қуйидаги хулосаларга келинди ва мавжуд муаммолар кўзга ташланди:

1. Вилоятда томчилатиб суғориш технологиялари асосан йирик ҳажмдаги интенсив боғларда ва кичик ҳажмдаги иссиқхоналарда жорий қилинган.

2. Томчилатиб суғориш технологиялари вилоятдаги йирик ташкилотлар (Навоий тоғ – металлургия комбинати, Навоийазот акциядорлик жамияти, Қизилқумцемент акциядорлик жамияти) томонидан интенсив боғларда жорий қилинган.

3. Аҳоли томонидан иссиқхоналарда кўпроқ сабзавот экинлари ва кўкатлар етиштиришда, кичик майдонларда томчилатиб суғориш технологиялари жорий қилинган.

4. Томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш билан боғлиқ харажатлар юқори бўлганлиги боис, фермер хўжаликлари томонидан асосан кичик майдонларга жорий қилинган. Катта ҳажмдаги майдонларга жорий этишда молиявий маблағлар етишмайди.

5. Томчилатиб суғориш технологиялари насос агрегатлари билан суғориладиган майдонларда жорий қилинганлиги сабабли, насос агрегатлари ишлаши учун узлуксиз электр энергия таъминоти бўлишини талаб этади. Насос агрегатлари ишлаб турган вақтда тўсатдан электр энергия таъминотида узилиш ҳолатлари тез-тез учраб турмоқда. Натижада

насос агрегатларини ҳар бирини қайтадан ишга тушириш учун ортикча вақт сарфланмоқда (“Навоийазот” акциядорлик жамиятига қарашли томчилатиб суғориш жорий қилинган 100 гектар интенсив боғдорчилик участкаси майдонини суғориш учун ҳар 100-300 метр оралик масофада жойлашган 4 та насос агрегати ва ҳовузлири мавжуд).

6. Худуд майдонини томчилатиб суғориш технологияси асосида суғоришда ер ости сувларидан фойдаланилади. Ер ости сувларининг эса таркибига туз миқдорини кўплиги сабабли шланглар тешиклари ёпилиб қолиши ва уларни тозалаш билан боғлиқ қийинчиликлар юзага келмоқда.

7. Вилоятдаги аксарият фермер хўжаликлари асосан пахта экин майдонларида эгилувчан қувурлар билан суғориш технологиясини жорий қилган (баъзи бир фермер хўжаликлари ғалла экин майдонларини суғоришда ҳам жорий қилган).

8. Фермер хўжаликларида эгилувчан қувурлар билан суғориш технологияларини ўрнатиш ишлари асосан ирригация тизими бошқармалари мутахассислари ёрдамида амалга оширилмоқда .

9. Экин майдонлари лойқа сувлар билан суғорилганда эгилувчан қувурлар лойқадан тўлиб қолиб, уни тозалаш билан боғлиқ муаммолар вужудга келмоқда.

10. Ғўзага шарбат беришда яхши чиримаган гўнглardan фойдаланилганда, шлангларни тешикларини ёпиб қўймоқда.

11. Кўчма эгилувчан қувурлар қўлда тешиклар ҳосил қилинганда, тажриба етишмаганлиги сабабли, тешиклар олдидан кўп холларда йиртилиб кетиши ва яроқсиз ҳолатга келиб қолиши кузатилмоқда.

12. Кўчма эгилувчан қувурларнинг устки томони кучли иссиқнинг таъсирида ишдан чиқиб қолмоқда, бу эса уларни фойдаланиш муддатини қисқартириб юбормоқда.

13. Полиэтилен плёнка тўшаб суғориш технологиясини фермер хўжаликлари асосан пахта экин майдонларини суғоришда жорий этган.

14. Фермер хўжаликларда полиэтилен плёнкани тўшайдиган техникалар умуман йўқ(хаттоки вилоятда ҳам йўқ).

15. Далаларга полиэтилен плёнкани қўл кучи ёрдамида тўшалганлиги сабабли қийинчиликлар юзага келмоқда ва бунга кўп вақт сарфланмоқда (фермер хўжаликларида 4 гектар майдонга қўл кучи ёрдамида полиэтилен плёнкани эгатларга тўшалганда ўртача 6 кун сарфланган).

16. Аксарият фермер хўжаликларида сувни тежайдиган суғориш технологияларини афзалликларини ва самарадорлигини тўғрисида етарли маълумотларга эга эмас.

17. Туманларда фермер хўжаликларида сув тежайдиган суғориш технологияларни ўрнатиб ва эксплуатация қилиш бўйича маслаҳат берадиган ҳамда сервис хизмати кўрсатадиган корхоналар йўқ.

Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий этиш самарадорлигини ошириш ва ва мавжуд муаммоларни бартараф этиш учун қуйидаги таклиф ва тавсияларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- сувни тежайдиган технологиялар (томчилатиб, кўчма эгилувчан қувурлар, полиэтилен плёнка)ни ишлаб чиқарувчи заводлардаги мутахассислар сув тежамкор технологиялар жорий этилган фермер хўжаликларида камчиликларни ўрганиш юзасидан мониторинг ўтказиши ёки ирригация тизими бошқармалари орқали мавжуд камчилик ва нуқсонларни аниқлаб, уларни ўз вақтида бартараф этиш чораларини кўриши зарур. Эксплуатация қилиш жараёнида юзага келган айрим камчилик ва нуқсонлар фермер хўжаликларида ушбу самарали сув тежамкор технологияларни жорий этиш бўйича салбий фикр ва хулоса чиқаришга олиб келмаслиги керак;

- ҳар бир туманда фермер хўжаликларида сув тежайдиган суғориш технологияларни ўрнатиб бериш ва эксплуатация қилиш бўйича маслаҳат берадиган ҳамда сервис хизмати кўрсатадиган фирмаларни ривожлантириш зарур. Ушбу фирмалар сув тежайдиган суғориш

технологияларни ишлаб чиқарадиган корхоналар томонидан ташкил этилиши мақсадга мувофиқдир. Чунки уларда тажрибали мутахассислар мавжуд;

- ирригация тизими бошқармалари томонидан фермер хўжаликлари учун сувни тежовчи технологияларни қўллаш юзасидан ўқув курслари ва мунтазам семинарлар ўтказишни ташкил этиш;

- ирригация тизими бошқармаларини ёки тумандаги машина-трактор паркларини полиэтилен плёнка тўшайдиган техника воситалари билан таъминлаш(жорий этилган майдон ҳажмидан келиб чиққан холда), фермер хўжаликларига ушбу технологияни жорий этиш самарадорлигини ошириш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, юқорида келтирилган таклиф ва тавсияларни амалда қўллаш кишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий этиш самарадорлигини янада ошириш имконини беради.

UDC. 57.574.

THE IMPACT OF TRANS-BOUNDARY WATER FLOWS TO SOCIAL-ECONOMICAL AND ECOLOGICAL BALANCE IN CENTRAL ASIA

Roy Browne (UK), Durmanov A., Khadjimuratov B., Khamidov S. (TIIM)

Annotation

The article deals with the rational and equitable use of water resources, water flows through the states of sovereign equality, territorial integrity, mutual benefit and cooperation on the basis of honesty, hydropower, hydro-technical facilities, trans-boundary water flow, the issues of environmental and water balance.

In the XXI century satisfying the population with clean water is getting more difficult year by year because of increasing the number of world population, owning new lands by people, rising the demand for electricity in urban regions and other factors. Occurring climate change problems like water shortages, disasters, floods, global warming etc. are creating more and more challenges in front of the world society with respect to providing with clean water. If we observe the World Bank data, in most regions in the world, over 70 percent of freshwater is used for agriculture. By 2050 feeding a planet of 9 billion people will require an estimated 50 percent increase in agricultural production and a 15 percent increase in water withdrawals.³

Since Central Asian republics are situated in arid zone water resources are seen as vital resources for them especially for those who agriculture based countries. Agriculture (Daene C. McKinney, 2003) is the largest water consumer in the region and a major employer of the region's workforce, producing a large percentage of each country's gross domestic product (GDP). Water diversions (Daene C. McKinney, 2003) for irrigation have resulted in severe problems associated with lack of water in the downstream areas of the Syr Darya and Amu Darya Basins near the Aral Sea. Improving water quality and increasing water quantity to meet basic human needs in these environmentally damaged and economically depressed areas is an urgent need (*ibid*). However, providing this water through reduced agricultural water use may impose great economic damage on the basin countries (*ibid*). Distribution of water resources among Central Asian states are uneven and some of them less water endowed than others. John E. Moerlins, etc. (2006) approve my mind that the Central Asian republics can generally be classified as either "water producing" republics or "water using" republics. As a result of the relatively uneven distribution of the naturally occurring sources of fresh water (John E. Moerlins, etc., 2006) (e.g., glacial snow melt in the more mountainous republics) some republics are more naturally endowed with seasonal sources of fresh water than other republics. Increasing the CA population and consequently increasing demand for electricity under the condition of decreasing the annual precipitation and becoming more sensitive of the region to

---

³ World Bank, 2017. World Development Indicators. Estimation refers 2014. Edited in 2017
<http://blogs.worldbank.org/opendata/chart-globally-70-freshwater-used-agriculture>